

Ανδρίκου Ελένη
Ντούνη Κερασία
Αρχαιολόγοι στην Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Κίτσι – Θήτι Κορωπίου: Το παρόν και το μέλλον ενός αρχαίου δήμου

I. Τοπογραφία – Ιστορία (Κερασία Ντούνη)

Ευχαριστίες

Πολλά από τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνά μας προέρχονται από την αρχαιολόγο κ. Ό. Κακαβογιάννη, την οποία και ευχαριστούμε θερμά για την βοήθειά της. Επίσης, εκφράζονται ευχαριστίες προς τους κ.κ. Γ. Πρόφη, Χ. Σουρλαντζή και Σ. Κόλλια για τις πολύτιμες πληροφορίες και τον χρόνο που μας διέθεσαν.

Στις περιοχές Κίτσι¹ και Θήτι, που βρίσκονται στο νότιο τμήμα της περιφέρειας του σημερινού Δήμου Κορωπίας (εικ. 1), τοποθετείται ο αρχαίος δήμος των Λαμπρών Υπέρερθεν, των παραλίων Λαμπρών. Αποτελούσε τμήμα του διπλού² δήμου των Λαμπρών, μαζί με τον δήμο των Λαμπρών Καθύπερθεν που εντοπίζεται στην περιοχή με τη σημερινή ονομασία Λαμπρικά. Το 2005 άρχισε ένα πρόγραμμα τοπογράφησης³ και καταγραφής των αρχαιοτήτων στο

---

1. Γ.Κ. Γαυδίκας, «Κίτσι-Κίκκυνα – Λαμπραί», *ΠΑΕ* 1920, 35-38. Μ. Πετροπούλακου, Ε. Πενιάζος, *Αττική, Οικιστικά στοιχεία των αρχαίων ελληνικών πόλεων*, Αθήνα, 1973, σ. 103 (θέση 9, 10).

2. Πρόκειται για έναν από τους διπλούς δήμους της Αττικής. Τα δύο τμήματα ενός διπλού δήμου ανήκουν στην ίδια φυλή και συνήθως βρίσκονται σε γειτονικές περιοχές: J.S. Traill, *The political organization of Attica, a study of the demes, trittyes, and phylai, and their representation in the Athenian Council*, *Hesperia Suppl.* XIV 1975, Appendix D, σ. 123-124.

3. Στο πρόγραμμα τοπογραφίσεως, εκτός από τις υπογράφουσες, μετείχε και ο κ. Νικόλαος Μαστρονικόλας, τοπογράφος της Β' ΕΠΚΑ. Προγενέστερη τοπογράφηση της περιοχής έγινε το 1990: H. Lauter, *Attische Landgemeinden in klassischer Zeit*, Marburger Winckelmann – Programm, 1991, 87-107 (II.4: Der Nordsektor, Koropi sud: Kitsi/Thiti – Lambrika).

Κίτσι και Θήτι (εικ. 2). Σκοπός του προγράμματος, το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη, είναι να συγκροτηθεί, κατά το δυνατόν, η εικόνα του αρχαίου δήμου. Σε αυτό το πλαίσιο έγινε μια συστηματική προσπάθεια να οργανωθούν οι πληροφορίες που προέρχονται από την βιβλιογραφία και την αρχαιολογική έρευνα (έρευνα επιφανείας και ανασκαφές) και να διασταυρωθούν με τις πολυάριθμες μαρτυρίες κατοίκων της περιοχής. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται συνοπτικά στη συνέχεια.

Ταύτιση του αρχαίου δήμου

Μετά την πολιτειακή μεταρρύθμιση του Κλεισθένη (508/7 π.Χ.), οργανώθηκε στην περιοχή ένας μεγάλος αγροτικός⁴ δήμος που περιελάμβανε αρκετούς οικιστικούς πυρήνες σε μια μεγάλη, όπως φαίνεται, έκταση. Ο δήμος αυτός είχε τους δικούς του ιερούς και δημόσιους χώρους και έστελνε βουλευτές στην Βουλή των 500, ανάλογα πάντα με τον πληθυσμό του⁵.

Αρκετοί ερευνητές⁶ τοποθετούν τον αρχαίο δήμο των Λαμπρών σε αυτή την περιοχή. Η ταύτιση βασίστηκε κυρίως στον κατάλογο των παράλιων αρχαίων δήμων που παραθέτει ο γεωγράφος Στράβων⁷ καθώς και στον εντοπισμό δύο αρχαίων επιγραφών στην περιοχή. Η πρώτη⁸ (*IG*⁹ Π²2697) βρέθηκε στον Όσιο Λουκά στην περιοχή των Λαμπρικών. Πρόκειται για μια αναθηματική στήλη αφιερωμένη προς τον Απόλλωνα, *Ἰτρεις τῷ Ἀπόλλωνι τῷ*], στην οποία αναγράφονται σε 4 στήλες τα ονόματα 37 αναθετών. Η απουσία του πατρωνυμικού ή του δημοτικού σε συνδυασμό με την συμπλήρωση της αποσπασματικής λέξεως *Ἰτρεις* ως Λαμπρείς, οδηγεί στο συμπέρασμα πως στο σύνολό τους οι αναθέτες ήταν Λαμπρείς. Η δεύτερη επιγραφή (*IG* Π²1204), όπως αναφέρει ο Α. Κουμανούδης¹⁰ που την δημοσιεύει, βρέθηκε στο πηγάδι στο Κίτσι. Πρόκειται για ένα τιμητικό ψήφισμα, σύμφωνα με το οποίο ο Φιλοκῆδης από τις Αχαρνές τιμάται από τους Λαμπρείς με πλήρη συμμετοχή στην θρησκευτική και κοινωνική ζωή του τόπου και με ατέλεια, δηλαδή απαλλαγή από τους φόρους. Το ψήφισμα αυτό πιθανώς ήταν τοποθετημένο σε κάποιο δημόσιο χώρο, στην αγορά ή σε κάποιο ιερό. Η ταύτιση του αρχαίου δήμου ενισχύεται από την ανεύρεση στην

4. C. Eliot, *Coastal demes of Attica, a study of the policy of Kleisthenes*, Toronto 1962, σ. 3.

5. Traill 1975 (αν. σημ. 2), 64-70. K. Pritchett, "Greek Inscriptions", *Hesperia* 11, 1942, 235, σημ. 25.

6. Eliot 1962 (αν. σημ. 4), 60, 61. M. Langdon, "The Topography of Coastal Erechtheis," *Chiron* 18, 1988, 43-54. Lauter 1991 (αν. σημ. 3).

7. Στράβων 9.1.21.

8. A. Milchhoefer, "Antikenbericht aus Attika", *AM* 12, 1887, σ. 102-103.

9. *Inscriptiones Graecae (IG)*.

10. Α. Κουμανούδης, «Αττικής Επιγραφαί ανέκδοτοι», *Αθήναιον* I, 1873, σ. 17-19.

περιοχή διάσπαρτων επιγραφών¹¹, κυρίως επιτυμβίων, στις οποίες αναγράφονται ονόματα Λαμπρέων. Εξάλλου, η διατήρηση της αρχαίας τοπωνυμίας, αρκετά παρεφθαρμένης (Λαμπρικά), συνηγορεί υπέρ της ταύτισης αυτής.

Το γεγονός ότι οι επιγραφές βρέθηκαν τόσο στα Λαμπρικά όσο και στο Κίτσι και Θήτι επιβεβαιώνει την ύπαρξη δύο κέντρων του αρχαίου δήμου στις παραπάνω περιοχές. Στους βουλευτικούς και πρυτανικούς καταλόγους¹² ονομάζονται αντίστοιχα ως Παράλια Λαμπραία και Λαμπραία Καθύπερθεν. Αναφορά στα δύο αυτά κέντρα κάνουν επίσης οι λεξικογράφοι¹³ Αρποκρατών και Ησύχιος.

Καταλήγοντας, δεχόμαστε ότι η περιοχή γύρω από το Κίτσι και Θήτι που βρίσκεται πλησιέστερα στην θάλασσα θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον δήμο των Παραλίων Λαμπρών, ενώ τα Λαμπρικά με τον δήμο των Λαμπρών Καθύπερθεν.

Μέγεθος και όρια του αρχαίου δήμου

Ο αρχαίος δήμος των Λαμπρών ανήκε στην Ερεχθίδα φυλή¹⁴ και συμμετείχε στην Βουλή των Πεντακοσίων με συνολικά δέκα τέσσερις βουλευτές. Πρόκειται για τον τρίτο σε μέγεθος δήμο της Αττικής με πρώτο αυτόν των Αχαρνών με είκοσι δύο βουλευτές. Οι Παράλια Λαμπραία αντιπροσωπεύονταν από εννέα βουλευτές, ενώ οι Λαμπραία Καθύπερθεν από πέντε βουλευτές. Το 307/6 π.Χ., δηλαδή την περίοδο κατά την οποία οι δέκα φυλές αυξάνονται σε δώδεκα¹⁵, οι Λαμπραία Καθύπερθεν μεταφέρονται στη νεοϊδρυθείσα Αντιγονίδα φυλή και εκπροσωπούνταν πλέον από επτά βουλευτές. Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα (201/0 π.Χ.) επιστρέφουν στην Ερεχθίδα φυλή.

Από τον αριθμό των βουλευτών συμπεραίνουμε ότι ο δήμος των Παραλίων Λαμπρών υπήρξε ο μεγαλύτερος από τους δύο δήμους. Κατά συνέπεια, η περιοχή που έλεγχε θα πρέπει να ήταν αρκετά εκτεταμένη. Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι περιελάμβανε τις δύο μικρές πεδιάδες ανατολικά του λόφου Κόντρα Γκλιάτε, που

11. Τμήμα επιτύμβιας στήλης του 4ου π.Χ. αιώνα από τον ιερό ναό Παναγίας Μεσοσπορίτισσας, Θήτι: Μ. Mitsos, E. Vanderpool, "Inscriptions from Attica", *Hesperia* 19, 1950, 28 – Τμήμα στήλης 4ου π.Χ. αιώνα, εντοιχισμένης στον ιερό ναό Παναγίας Μεσοσπορίτισσας, Θήτι: U. Linnemann, "Ein unbekanntes Demendocument der attischen Landgemeinde Lamprai", *AA* 108, 1993, 101-109 – Τμήμα επιτύμβιας στήλης του ύστερου 4ου π.Χ. αιώνα από τον ιερό ναό Αγ. Ιωάννη, Λαμπρικά: Μ. Mitsos, E. Vanderpool, "Inscriptions from Athens", *Hesperia* 22, 1953, 181 – Τμήμα επιγραφής εντοιχισμένης σε περίβολο γειτονικό της ιεράς Μονής Αγ. Τριάδας, Λαμπρικά: K. Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography*, California 1965, 139, εικ. 119 – Βλέπε επίσης *IG* Π26654, *IG* Π26656, *IG* Π26686.

12. Pritchett 1942 (αν. σημ. 11), 233.

13. Traill 1975 (αν. σημ. 2), 125-126.

14. Traill 1975 (αν. σημ. 2), 6, 67. Pritchett 1942 (αν. σημ. 11), 236-237. C. Charitonides, "First half of a bouleutai list of fourth century B.C.", *Hesperia* 30, 1961, σ. 34.

15. Traill 1975 (αν. σημ. 2), σ. 123.

αποτελούσε το ΒΔ όριο του, το Θήτι στα βόρεια και το Κίτσι στα νότια. Γειτνιάζε στα δυτικά με τον αρχαίο δήμο του Αναγυρούντος, τη σημερινή Βάρη. Το γεγονός ότι αναφέρεται ως Παράλιος σε αντίθεση με τον Καθύπερθεν μαρτυρεί ότι έφθανε κατά πάσα πιθανότητα έως τη σημερινή παραλία της Αγίας Μαρίνας. Ανοικτό παραμένει το θέμα, εάν στον δήμο συμπεριλαμβανόταν η μικρή κοιλάδα του Αγίου Δημητρίου στα νότια, καθώς δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα επαρκή στοιχεία.

Με το ζήτημα των ορίων του δήμου σχετίζονται οι έξι όροι¹⁶ πάνω στην κορυφογραμμή του λόφου Μακρυνά Πεύκα (εικ. 2:14), που εντοπίστηκαν¹⁷ το 1958 από τον Μησό και το 1961 από τον Vanderpool. Οι συντομογραφίες *ΟΡΣΠΜ* (εικ. 3) ήταν χαραγμένες σε επίπεδες επιφάνειες βράχων και μπορούσε να τις διαβάσει κάποιος που ερχόταν από το νότο με κατεύθυνση προς βορρά. Διαφέρουν μεταξύ τους στις διαστάσεις των γραμμμάτων (ύψους 0,13-0,27 μ) και στην μορφή του τρίτου στοιχείου που μπορεί να θεωρηθεί ως διαχωριστικό σύμβολο. Τα πρώτα δύο γράμματα αποτελούν σύντμηση της λέξεως «όρος». Από τον τύπο των γραμμμάτων και την παράλειψη του δασέως συμβόλου Η πριν από το Ο χρονολογούνται μέσα στον 4ο π.Χ. αιώνα. Προβληματική είναι η ερμηνεία των δύο τελευταίων γραμμμάτων: *ΠΜ*. Σύμφωνα με τον Vanderpool πρόκειται για συντομογραφία δύο λέξεων: *Π(ρος) Μ(εσημβριαν)*. Κατά τον Traill¹⁸, αντίθετα, τα γράμματα αυτά μπορούν να ερμηνευτούν ως *Π(αραλίας και) Μ(εσογαίας)* προς επισήμανση των ορίων μεταξύ των Παραλίων και των Μεσογαίων ή Λαμπτρών Καθύπερθεν. Σχετίζονται, δηλαδή, με τη μεταφορά του δήμου των Λαμπτρών Καθύπερθεν από την Ερεχθίδα στην Αντιγονίδα φυλή, η οποία μπορεί να προκάλεσε ανταγωνισμό ανάμεσα στους δύο δήμους. Σύμφωνα με τον Lauter¹⁹, ο οποίος συντάσσεται υπέρ της ερμηνείας του Traill, μπορούν να ερμηνευτούν ως όριο μεταξύ των παραλίων και των μεσογαίων δήμων της Αττικής.

Ο Stanton²⁰ επιχειρεί να καταδείξει τις αδυναμίες των προηγούμενων απόψεων, τονίζοντας κυρίως το γεγονός ότι ο προσδιορισμός Μεσόγειος για τις Καθύπερθεν Λαμπτρές δεν μαρτυρείται στις αρχαίες πηγές. Πιθανολογεί πως πρόκει-

16. Πρόκειται για επιγραφές που έχουν ως στόχο τη σήμανση ή και την οριοθέτηση ενός συγκεκριμένου χώρου (ιερό) ή μιας ευρύτερης περιοχής (δήμος ή φυλή). J. V. Fine, "Horoi: studies in mortgage, real security, and land tenure in ancient Athens", *Hesperia Suppl. IX*, 1951, 41. C.E. Richie, *The Athenian boundary stones of public domain*, PhD University of Colorado, 1984, σ. 592-596.

17. Eliot 1962 (αν. σημ. 4), 63-64. F. Willemsen, "Ostraka", *AthMitt* 80, 1965, 122, εικ. 40.4.

18. J. Traill, "An interpretation of six rock-cut inscriptions in the Attic demes of Lamprai", In E. Vanderpool, *Studies in Attic epigraphy, history and topography*, *Hesperia, Suppl. XIX*, 1982, 162-171, εικ.1.

19. H. Lauter, "Zwei Horos-Inschriften bei Vari", *AA* 97, 1982, σ. 308-310.

20. G.R. Stanton, "Some Attic inscriptions", *BSA* 79, 1984, σ. 298-306.

ται για την σύντηξη της λέξεως Παμβωτάδαι²¹, Π(α)μ(βωτάδαι), υποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την ύπαρξη ενός άλλου Δήμου στην περιοχή, ο οποίος ανήκε επίσης στην Ερεχθίδα φυλή και συνδέεται συχνά με τον αρχαίο δήμο των Λαμπρών. Ίσως θα μπορούσε να τοποθετηθεί στην περιοχή του Αγίου Δημητρίου ή/και της Αγίας Μαρίνας. Προς το παρόν, όμως, δεν υπάρχουν αρχαιολογικές ενδείξεις ή επιγραφικές μαρτυρίες που να στηρίζουν την παραπάνω άποψη. Ανάλογα δείγματα από τον λόφο Καμίνια²² μεταξύ Βάρης και Βουλιαγμένης, από τον λόφο Αλεποβούνι²³, ΝΑ της Καισαριανής, και από την περιοχή Μεγάλο Βαθύ, Λεγραινά Σουνίου²⁴, ενισχύουν την άποψη ότι οι όροι δηλώνουν τα γεωγραφικά σύνορα μεταξύ των αρχαίων δήμων²⁵. Η χρονολόγησή τους άλλωστε στην περίοδο 350-300 π.Χ., εποχή που οι αγροτικοί δήμοι ελέγχουν αυστηρότερα την επικράτεια τους, συνηγορεί υπέρ της απόψεως αυτής.

Αρχαιολογικά ευρήματα

Οι πρώτες ενδείξεις κατοίκησης στην περιοχή ανάγονται στην Τελική Νεολιθική περίοδο (μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ.) και στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3η χιλιετία π. Χ.) και εντοπίζονται τόσο στην κορυφή²⁶ του λόφου, Κόντρα Γκλιάτε (εικ. 2:7) όσο και στην ανατολική και δυτική πλαγιά του²⁷. Μεγάλη ακμή διαπιστώνεται κυρίως κατά τα μυκηναϊκά χρόνια²⁸. Αυτό αποδεικνύουν τα διάσπαρτα κτίρια και οι αναλημματικοί περίβολοι στα βόρεια και δυτικά του λόφου καθώς και το μεγάλο νεκροταφείο στο Βουρβάτσι²⁹, στα βορειοδυτικά του. Ενδεικτικό της σημασίας που είχε η περιοχή ήδη από την προϊστορική περίοδο αποτελεί η

21. E. Curtius, J.A. Kaupert, *Karten von Attika*, 1889.

22. Lauter 1982 (αν. σημ. 19), 299-315, εικ. 2.

23. J. Ober, "Rock-cut inscriptions from Mt. Hymettos", *Hesperia* 50, 1981, 73-77, πίν. 28. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι πρόκειται για όρους ιδιοκτησίας.

24. Πέντε παρόμοιοι «όροι» δηλώνουν τα όρια μεταξύ των δήμων Ατήνης και Σουνίου: D. Whitehead, *The demes of Attica, 508/7 – ca. 250 B.C., A political and social study*, Princeton 1986, 29, note 110.

25. Richie 1984 (αν. σημ. 16), 833-854. G. Stanton, "The rural demes and Athenian politics", in W. Coulson et alii, *The archaeology of Athens and Attica under the Democracy, Proceedings of an International Conference*, Athens 1994, 217-224 (221-222).

26. H. Lauter, *Kiapha Thiti, Ergebnisse der Ausgrabungen II,1: Die bronzezeitliche Architektur*, Marburger Winckelmann – Programm 1995, 11-18.

27. Σωστικές ανασκαφές από την Ό. Κακαβογιάννη στα οικοπέδα Χαλκιάδη (ΑΔ 54, Β1, 1999, 113) και Μουρίνη (ΑΔ 55, Β, 2000, υπό έκδοση).

28. J. Maran, *Kiapha Thiti, Ergebnisse der Ausgrabungen II,2: Keramik und Kleinfunde*, Marburger Winckelmann – Programm, 1990 - Lauter 1995 (αν. σημ. 26).

29. Ν. Κυπαρίσσης, «Μυκηναϊκοί τάφοι εις Βουρβάτσι», ΑΔ 11, Παράρτημα, 1927/28, 65-66, εικ. 19-26. Ν. Σγουρίτσα, «Μυκηναϊκή εγκατάσταση στο Βουρβάτσι», ΑΔ 56, Α, 2001, 1-82.

μαρτυρία του περιηγητή του 2ου μ.Χ. αιώνα Πausανία³⁰, ο οποίος αναφέρει ως αξιοθέατο του αρχαίου αυτού δήμου τον τάφο του Κραναού, ενός από τους σημαντικότερους μυθικούς βασιλείς των Αθηνών, διαδόχου του Κέκροπα, που ανάγεται στη μυκηναϊκή περίοδο.

Όπως οι υπόλοιποι αγροτικοί δήμοι του αθηναϊκού κράτους στην πεδιάδα των Μεσογείων³¹, οι οικιστικοί πυρήνες του δήμου των Λαμπρών Υπένερθεν αναπτύσσονται κατά μήκος μιας κεντρικής οδού ή γύρω από κάποια διασταύρωση όπου υπήρχε το δημόσιο φρέαρ.

Τα δημόσια φρέατα διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Χαρακτηριστικό της πρόνοιας που επεδείκνυαν για την διάνοιξη τους αποτελεί η νομοθεσία του Σόλωνα³² σύμφωνα με την οποία η προβλεπόμενη απόσταση ανάμεσα σε δύο φρέατα είναι τέσσερα στάδια (σχεδόν 700 μ.), αρχή που φαίνεται να εφαρμόζεται στον δήμο των Λαμπρών. Ελεγχόμενη ήταν και η χρήση τους, όπως μας πληροφορεί μια επιγραφή³³ που βρέθηκε 20 μ. δυτικά από το Πηγάδι του Αλυκού, στην Αγία Μαρίνα (θέση Λουμπάρδα) και χρονολογείται το 440-430 π.Χ. Σε αυτήν αναφέρεται πως απαραίτητη προϋπόθεση για την υδροληψία είναι η καταβολή συγκεκριμένου χρηματικού ποσού στο ιερό των Νυμφών με αυστηρές ποινές για τους παραβάτες.

Μέσω των φρεάτων που βρίσκονται διάσπαρτα στην περιοχή, όπως στην οδό Κρήτης στο Βουρβάτσι (εικ. 2:8), στην οδό Παπαγιαννοπούλου στο Κίτσι (εικ. 2:3), στα Χάβαρα (εικ. 2:17), στην οδό Ταξιαρχών (εικ. 2:19) και στην οδό Κέας στο Θήτι (εικ. 2:11) είναι δυνατή η ανίχνευση του οδικού δικτύου³⁴ εντός των ορίων του αρχαίου δήμου. Οι σύγχρονοι δρόμοι, όπως φαίνεται, ακολουθούν σε μεγάλο βαθμό την χάραξη των αρχαίων οδών.

Κατάλοιπα αρχαίας οδού με κατεύθυνση σχεδόν Α-Δ έχουν έλθει στο φως νότια της σημερινής οδού Ταξιαρχών, στον αγρό Βογιατζή³⁵ (εικ. 2:16). Η οδός (εικ. 4) έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 12 μ. και πλάτος 4,70-4,90 μ. Το σκληρό υλικό επίστρωσης του καταστρώματός της διαπιστώθηκε σε τέσσερα αλληπάλληλα επίπεδα, γεγονός που μαρτυρεί την μακροχρόνια χρήση της. Το μεγάλο πλάτος της

30. Ν. Παπαχατζής, *Πausανίων Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά*, 1974, 402-403, σημ. 4.

31. Γ. Σταϊνχάουερ, «Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των αττικών δήμων», in W. Coulson et alii, *The archaeology of Athens and Attica under the Democracy, Proceedings of an International Conference*, Athens 1994, 175-189 (184).

32. Πλουτάρχου Σόλων 23.6.

33. Μ. Μιτσός, «Εκ του Επιγραφικού Μουσείου», *ΑΔ* 20, 1965, 80-83, πίν. 46.

34. Την πορεία των αρχαίων οδών έχει παρουσιάσει η κ. Ό. Κακαβογιάννη σε παλαιότερη ανακοίνωσή της.

35. Ε. Ανδρικού, *ΑΔ* 60, Β, 2005 (υπό έκδοση).

αποδεικνύει πως πρόκειται για κεντρική οδό που συνέδεε πιθανώς τον δήμο των Λαμπτρών με τους γειτονικούς αρχαίους δήμους.

Συνέχεια της ίδιας οδού ίσως αποτελεί η οδός που αποκαλύφθηκε βορείως των ταφικών περιβόλων στον αγρό Σουρλατζή³⁶, στις βόρειες υπώρειες του λόφου Κόντρα Ρετσίνα (εικ. 2:20). Συνδέοντας τα δύο αυτά τμήματα παρατηρούμε ότι η οδός μπορεί να διερχόταν νοτίως του μεγάλου κτιρίου στον αγρό Αντωνόπουλου (εικ. 2:18) που παρουσιάζεται στο δεύτερο μέρος της ανακοίνωσης.

Εκατέρωθεν των σύγχρονων δρόμων έχουν εντοπιστεί σε αρκετά σημεία αρχαιολογικά κατάλοιπα, κυρίως οικοδομικό υλικό, συχνά ορθογώνιοι λιθόπλινθοι μεγάλων διαστάσεων και μεγάλος αριθμός θραυσμάτων αγγείων (κυρίως του 4ου π.Χ. αιώνα). Οι λιθόπλινθοι εντοπίζονται άλλοτε στην αρχική τους θέση ως τμήματα τοίχων ή άλλων κατασκευών (εικ. 5) και άλλοτε διάσπαρτοι στους αγρούς.

Οι συγκεντρώσεις των οικοδομικών καταλοίπων όπως καταγράφηκαν στα πλαίσια του προγράμματος τοπογράφησης υποδεικνύει έναν χαλαρό οικιστικό ιστό για τον αρχαίο δήμο. Αρχαιολογικά κατάλοιπα εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στις δύο πεδιάδες, το Θήτι στα βόρεια και το Κίτσι στα νότια. Στο Θήτι όλη η μικρή κοιλάδα βορειοανατολικά του φρέατος επί της οδού Κέας είναι διάσπαρτη με οικοδομικό υλικό. Στον μικρό λόφο (εικ. 2:13), στο ανατολικό όριο της, αποκαλύφθηκε συγκρότημα³⁷ αποτελούμενο από μικρό τετράγωνο κτίσμα και άλλα μεγαλύτερα με ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοδομία (αγρός Θεοχάρη).

Στην πεδιάδα στο Κίτσι αρκετά είναι τα σημεία που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Δυστυχώς, η περιοχή γύρω από το πηγάδι³⁸ Κίτσι (εικ. 2:3), η οποία ήταν διάσπαρτη από αρχαιολογικά κατάλοιπα, έχει οικοδομηθεί με αυθαίρετο τρόπο με αποτέλεσμα να χαθούν πολύτιμες πληροφορίες. Ανάμεσα στο πηγάδι στο Κίτσι και στο πηγάδι στην οδό Ταξιαρχών εντοπίζονται οικιστικοί πυρήνες³⁹ σε αποστάσεις περίπου 200 μ. ο ένας από τον άλλο. Μεγαλύτερη πυκνότητα διαπιστώνεται στην μικρή κοιλάδα ανάμεσα στις σύγχρονες οδούς Ταξιαρχών και Παπαγιαννοπούλου. Εκεί εντοπίζεται τμήμα αρχαίας οδού (αγρός Βογιατζή), ελληνιστικό κτίριο (αγρός Αντωνόπουλου κ.λπ.) και λείψανα υστεροκλασικής – ελληνιστικής αγροικίας (αγρός Βατίστα⁴⁰) (εικ. 2:15). Λίγο ανατολικότερα, γύρω από το πηγάδι στην οδό Ταξιαρχών, έχουν εντοπιστεί λείψανα κτιρίων και αοχιτεκτονι-

36. Π. Θέμελης, «Επιτύμβια από τις Λαμπτρές», *ΑΑΑ*, 1975, σ. 275-290.

37. Ο. Κακαβογιάννη, *ΑΔ* 55, Β, 2000 (υπό έκδοση).

38. Eliot 1962 (αν. σημ. 4), 56, σημ. 26. Lauter 1991 (αν. σημ. 2), 88-89 (Kitsi I).

39. Lauter 1991 (αν. σημ. 3), 90, εικ. 18 (Kitsi II).

40. Ο. Κακαβογιάννη, Κ. Ντούνη, *ΑΔ* 57, Β, 2002 (υπό έκδοση).

κά μέλη⁴¹ (τμήματα δωρικού κιονοκράνου και ραβδωτών σπονδύλων προφανώς δημοσίου κτιρίου), ενώ έχει ανασκαφεί με σημαντικά αποτελέσματα αγροικία των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στον αγρό Αποστολίδη⁴² (εικ. 2:19).

Σε απόσταση 210 μ. νοτιοδυτικά από το πηγάδι της οδού Ταξιαρχών, στους βόρειους πρόποδες του λόφου Κόντρα Ρετσίνα (αγρός Σουρλαντζή⁴³) (εικ. 2:20), ήρθε στο φως τμήμα αρχαίας οδού κατεύθυνσης σχεδόν Α-Δ σε μήκος 20 μ. και πλάτος 4,50 μ. Στη νότια πλευρά της αποκαλύφθηκαν δύο οικογενειακοί ταφικοί περιβόλοι. Ο δυτικός περιελάμβανε έναν εγχυτρισμό και δύο πυρές μέσα σε ορθογώνιες τάφρους, ενώ ο ανατολικός δύο σαρκοφάγους και τρία ορθογώνια βάρθρα. Πάνω στα βάρθρα ήταν τοποθετημένα επιτύμβια μνημεία, μεταξύ των οποίων μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση λέοντα (350-340 π.Χ.) καθώς και μαρμάρινο κεφάλι αγένειου εφήβου (β' μισό 4ου π.Χ αιώνα.). Πιθανώς το νεκροταφείο να είχε μεγαλύτερη έκταση όπως μαρτυρούν ορθογώνιοι πωρόπλινθοι που εντοπίστηκαν σε απόσταση 60 μ. ανατολικά των ήδη ανεσκαμμένων περιβόλων.

Στην περιοχή Μετόχι Κορωπίου, βορειοανατολικά των κοιλάδων στο Κίτσι και Θήτι, στον αγρό Σμυρνωτάκη⁴⁴, ανασκάφηκε ορθογώνιος ταφικός περιβόλος που περιελάμβανε έναν λακκοειδή τάφο, μια πώρινη σαρκοφάγο, μια πυρά καθώς και δύο εγχυτρισμούς. Από τον χώρο προέρχονται μια μαρμάρινη λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση σκηνής δεξίωσης, καθώς και ενεπίγραφος επιτύμβιος κιονίσκος.

Είναι πιθανό ότι οι δύο περιβόλοι⁴⁵ βρίσκονται κατά μήκος του ίδιου δρόμου, που συνέδεε τον δήμο των Παραλίων Λαμπρών με τον αρχαίο δήμο των Προσάλτων στην περιοχή με τη σημερινή ονομασία Προφάρτα.

Στον λόφο Κόντρα Γκλιάτε (εικ. 2:7), όπου έχουν έρθει στο φως σημαντικά κατάλοιπα προϊστορικής εποχής (βλέπε παραπάνω), ιδρύεται (μέσα 8ου π.Χ. αιώνα) ένα ιερό⁴⁶, το οποίο άκμασε στην γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο. Το ιερό ήταν αφιερωμένο σε γυναικεία θεότητα, όπως αποδεικνύουν τα κεραμικά ευρήματα και τα πήλινα γυναικεία ειδώλια που βρέθηκαν σε αφθονία. Σύμφωνα με τους μελετητές πρόκειται μάλλον για ιερό Νυμφών⁴⁷. Κατά τον 5ο και 4ο π.Χ.

41. Lauter 1991 (αν. σημ. 3), 94, εικ. 9, 17, 25. Ό. Κακαβογιάννη, «Πρόσφατα ευρήματα από την περιοχή του Δήμου Κορωπίου. Εντοπισμός του αρχαίου δήμου της Ώας», *Πρακτικά της Ζ' Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής*, Κορωπί 1998, 74, σημ. 33.

42. Ό. Κακαβογιάννη, *ΑΔ* 55, Β, 2000 (υπό έκδοση).

43. Θέμελης 1975 (αν. σημ. 36).

44. Α. Λιάγκουρας, «Μετόχι Κορωπίου», *ΑΔ* 22, Β, 1967, 138-140.

45. R. Garland, "A first catalogue of attic peribolos tombs", *BSA* 77, 1982, 174-175.

46. J. Christiansen, *Kiapha Thiti, Ergebnisse der Ausgrabungen III, 1: The Iron-Age Peak Sanctuary*, Marburger Winkelmann – Programm 1996.

47. Christiansen 1996 (αν. σημ. 46), 90-95.

αιώνα, τα ευρήματα μειώνονται σταδιακά, όμως ο χώρος δεν χάνει την ιερότητά του. Ίσως αυτή η μείωση να αντανakλά αλλαγή στις θρησκευτικές πρακτικές. Άλλωστε, η ίδρυση ενός χριστιανικού ναού τον 5ο και 6ο μ.Χ. αιώνα αποδεικνύει την αδιάκοπη συνέχεια στην ιερότητα του χώρου.

Ανάλογη διάρκεια στην ιερότητα ενός χώρου διαπιστώνεται στον λόφο της Παναγίας Μεσοσπορίτισσας στο Θήτι (εικ. 2:10). Ο Eliot⁴⁸ αναφέρει πως στο πλάτωμα που σχηματίζεται στην κορυφή του υπήρχαν κατάλοιπα κλασικής περιόδου και ορθογώνιοι λίθοι ήταν εντοιχισμένοι στον ιερό ναό της Παναγίας. Την ύπαρξη ενός ιερού τεμένους, τον 5ο π.Χ. αιώνα, στη θέση αυτή επιβεβαιώνουν οι τέσσερις όροι⁴⁹ που βρίσκονται στο βόρειο και νότιο όριο του πλατώματος καθώς και τρεις όροι⁵⁰ στην ανατολική παρυφή του λόφου (εικ. 6). Πρόκειται για τα πρώτα δύο γράμματα *HO* της λέξης 'όρος' χαραγμένα πάνω στον βράχο. Η εύρεση ενός δωρικού κιονόκρανου⁵¹, καθώς και ενός τμήματος επιγραφής των αρχών του 3ου π.Χ. αιώνα, επιβεβαιώνει τον ιερό χαρακτήρα του χώρου. Σύμφωνα με τον Μάρκελλο Μισό⁵² ήταν αφιερωμένος στον Διόνυσο ή στην Αφροδίτη, η λατρεία των οποίων μαρτυρείται στην περιοχή.

Ένα δεύτερο ιερό των Νυμφών, το οποίο δεν έχει εντοπιστεί ανασκαφικά, μαρτυρείται στην επιγραφή από το Πηγάδι του Αλυκού (βλέπε παραπάνω). Η ύπαρξη τουλάχιστον δύο ιερών αφιερωμένων στις Νύμφες (Κόντρα Γκλιάτε, Αλυκός) δηλώνει τη σημασία των θεοτήτων αυτών για τον αρχαίο δήμο των Λαμπρών.

Εκτός από τους οχυρωματικούς περιβόλους⁵³ που ανασκάφηκαν στον λόφο Κόντρα Γκλιάτε και χρονολογούνται στην πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο (16ος π.Χ. αιώνας), στην κορυφή του λόφου Κόντρα Ρετσίνα (εικ. 2:21) (νοτιοανατολικά της πεδιάδας στο Κίτσι) έχει εντοπιστεί ορθογώνιος περίβολος με μήκος 60 μ. και πλάτος 25 μ. που περιλαμβάνει δύο χώρους (εικ. 7). Είναι κατασκευασμένος από μεγάλους αργούς λίθους όπως ακριβώς και το οχυρό που βρίσκεται στην θέση Καστράκι στην Μερέντα Μαροκοπούλου⁵⁴. Οι κατασκευαστικές ομοιότητες που παρουσιάζει με αυτό και η θέση του από την οποία κανείς εύκολα μπορούσε να εποπτεύσει τις κύριες οδούς του αρχαίου δήμου προς την παραλία συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι πρόκειται για κάποιο οχυρωματικό έργο.

48. Eliot 1962 (αν. σημ. 4), 56-57, εικ. 5.

49. Willemsen 1965 (αν. σημ. 17), 122-123, εικ. 39.1-39.5, 40.3.

50. Stanton 1984 (αν. σημ. 20), 298.

51. Willemsen 1965 (αν. σημ. 17), 123-126, εικ. 40.1-40.2.

52. Μ. Μισός, «Επιγραφαί εξ Αθηνών», *ΑΕ*, 1957, 47-49.

53. D. Hagel, «The fortifications of the late bronze age on Kiapha Thiti, Attike», in S. Van de Maele, J.Fossey, *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, 45-51.

54. J. McCredie, *Fortified military camps in Attica*, *Hesperia Suppl.* XI, 1966, 77-79, εικ. 15, πίν. 16a-d.

Σε απόσταση 3 χλμ. νοτιοανατολικά από την Κόντρα Ρετσίνα, στην κορυφή του λόφου του Αγίου Δημητρίου⁵⁵ υψώνεται ένας ορθογώνιος πύργος της κλασικής περιόδου, διαστάσεων 5,85 X 4,30 μ. Είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ορθογώνιους κροκαλοπαγείς λίθους που προέρχονται από το άμεσο περιβάλλον του. Ο πύργος επέπτευε όχι μόνο την παραλία της Αγίας Μαρίνας, αλλά και όλη την περιοχή προς τα βόρεια και δυτικά, δηλαδή μέχρι το Κίτσι και το Θήτι.

Τα πρώτα αποτελέσματα του προγράμματος καταγραφής και τοπογράφησης της περιοχής του αρχαίου δήμου των Λαμπτρών κατέδειξαν αρχικά την αναγκαιότητα επέκτασής του στην περιοχή νότια από το Κίτσι και Θήτι έως την παραλία της Αγίας Μαρίνας και του Αγίου Δημητρίου, περιοχές δηλαδή των οποίων η σχέση με τον αρχαίο δήμο δεν έχει τεκμηριωθεί. Ωστόσο, προτεραιότητα αποτελεί πάντα η συστηματική ανασκαφική έρευνα των ήδη εντοπισμένων θέσεων, προκειμένου να αποκτήσουμε πιο βαθιά γνώση του αρχαίου δήμου των Λαμπτρών.

II. Η πρόσφατη ανασκαφική έρευνα (Δρ Ελένη Ανδρικού)

Στην θέση Μεγάλα Πεύκα του Δήμου Κρωπίας και νότια της οδού Ταξιαρχών (εικ. 2:18) το 2005 και 2006 ήλθε στο φως ένα αρχαίο κτίριο επιμελημένης κατασκευής. Αρχικά παρατηρήθηκε στο πίσω μέρος επιμήκους αγροτεμαχίου, όπου υπήρχε χαμηλό έξαρμα του εδάφους, σειρά λίθων. Με τον καθαρισμό διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για δύο ισχυρούς τοίχους τεμνόμενους κατ' ορθή γωνία, οι οποίοι συνέχιζαν προς τα νότια (τχ. 1) και δυτικά (τχ. 2) στα γειτονικά αγροτεμάχια⁵⁶. Η ανασκαφή επεκτάθηκε σε αυτά με αρχικό σκοπό να ανιχνευθούν οι δύο τοίχοι σε όλο τους το μήκος και να διαπιστωθεί η έκταση που καταλάμβανε το κτίριο. Δεδομένου ότι διαφέρει από άλλα κτίσματα που έχουν ανασκαφεί στην περιοχή του αρχαίου δήμου των Λαμπτρών Υπένερθεν⁵⁷, κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιασθεί στο κοινό το ταχύτερο, αν και η μελέτη των ευρημάτων είναι σε πρώιμο στάδιο.

55. McCredie 1966 (αν. σημ. 54), 117, εικ. 18, πίν. 19a.

56. Η έρευνα ξεκίνησε στο αγροτεμάχιο Αντωνόπουλου εξ αφορμής οικοδομικού αιτήματος και επεκτάθηκε στους γειτονικούς αγρούς Αθηνάς και Ρωξάνης Γουρδούμπα προς Ν και Νικ. Ντούνη προς Δ, υπό τον όρο εκ μέρους των ιδιοκτητών να μην θιγούν οι καλλιέργειες. Έτσι, τμήματα που είναι φυτεμένα με αμπέλια ή δένδρα δεν ανασκάφηκαν παρά το ότι βρίσκονταν στο εσωτερικό του κτιρίου. Για την τήρηση του ημερολογίου υπεύθυνες ήταν οι αρχαιολόγοι κ. Κερασία Ντούνη το 2005 και κ. Έλενα Τσελεπή το 2006.

57. Για προηγούμενες έρευνες στην περιοχή του αρχαίου Δήμου των παραλίων Λαμπτρών ή Λαμπτρών Υπένερθεν (σημερινές περιοχές Κίτσι, Θήτι, Μεγάλα Πεύκα, Χαβάρα) βλ. ανωτέρω Κ. Ντούνη, Ό. Κακαβογιάννη, *ΑΔ* 54, Β, 1999, 113, *ΑΔ* 55, Β, 2000 (υπό έκδοση).

Συνοπτικά, πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτίριο διαστάσεων 9,30 X 12,60 μ. με τον μακρό άξονα του προσανατολισμένο από Α προς Δ. Το κτίριο, το οποίο διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση, έχει πρόσοψη προς Ν και διαιρείται με τους αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους 3 και 3α, σε δύο σχεδόν ισομεγέθη τμήματα, το ανατολικό και το δυτικό. Το δυτικό και κυρίως το νοτιοδυτικό τμήμα του έχει καταστραφεί από την βαθεία άροση (εικ. 8α - β). Το ανατολικό τμήμα με δύο εγκάρσιους τοίχους (τχ. 4 και 5) χωρίζεται σε τρία διαδοχικά μέρη: τον εξαιρετικά στενό βόρειο Χώρο II πλάτους 0,70 μ., τον μεσαίο Χώρο I πλάτους 2,80 μ. και τον νότιο και ευρύτερο Χώρο III πλάτους 3,60 μ., ο οποίος ανοίγει προς Ν σε λιθόστρωτη ανοικτή αυλή. Το λιθόστρωτο οριοθετείται με σειρά λίθων στην ευθεία του εσωτερικού τοίχου 3 – 3α, και δεν επεκτείνεται στην πρόσοψη του δυτικού τμήματος. Μπροστά στη ΝΑ γωνία του κτιρίου και ενσωματωμένο στο λιθόστρωτο υπάρχει ένα πηγάδι. Υπαίθριο πλακόστρωτο υπήρχε πιθανότατα και στην ανατολική πλευρά του κτιρίου. Στο δυτικό τμήμα δεν διαπιστώθηκαν εσωτερικοί τοίχοι, όμως αφενός μεν έχει υποστεί μεγάλη καταστροφή από την βαθεία άροση, αφετέρου δε δεν ανασκάφηκε στο σύνολό του λόγω των καλλιερειών. Ο υπαίθριος χώρος στα νότιά του, στην συνέχεια προς Δ του προαναφερθέντος λιθόστρώτου, καταλαμβάνεται από τρεις αβαθείς ορθογώνιες κατασκευές που ορίζονται από μονές σειρές πλακωτών λίθων (Κ1 – Κ3). Το κτίριο υπέστη κάποιες επισκευές ή μετασκευές στο εσωτερικό του, όπως δείχνουν τμήματα δύο τοίχων εφ'απόμενα στους τχ. 3 και 4 αντίστοιχα. Στα ανατολικά του εντοπίστηκαν τοίχοι και λιθοσρωοί, οι οποίοι δεν ερευνήθηκαν σε βάθος και φαίνεται ότι ανήκουν σε προγενέστερη οικοδομική φάση, όπως και ο τχ. 14 εν μέρει κάτω από τον τχ. 7, στο δυτικό τμήμα.

Το κτίριο θεμελιώθηκε σε φυσικό σκληρό στρώμα από ερυθρό χρώμα ανάμικτο με χαλίκια και αραιούς αργούς λίθους. Το στρώμα αυτό παρουσίαζε καταφερική κλίση από Ν προς Β, εντονότερη κάτω από τον εξωτερικό βόρειο τοίχο (τχ. 2). Από τους εξωτερικούς τοίχους, ο ανατολικός τχ. 1 (πλάτους 0,45 μ.), ο βόρειος τχ. 2 και ο δυτικός τχ. 10 (πλάτους 0,60 μ.) είναι κτισμένοι με τον ίδιο τρόπο: στην επιφάνεια θεμελίου από αργούς λίθους, πλάτους 0,70 – 0,80 μ., είναι τοποθετημένη οριζόντια σειρά από πλακωτούς λίθους. Πάνω σε αυτούς πατούν μεγάλοι πολυγωνικοί ορθοστάτες που σχηματίζουν την εξωτερική όψη των τοίχων, ενώ η εσωτερική πλευρά τους διαμορφώνεται από λίθους μεσαίου και μικρού μεγέθους (εικ. 9). Από τους τρεις τοίχους, ο βόρειος θεμελιώνεται σε μεγαλύτερο βάθος. Από τον νότιο εξωτερικό τοίχο 7, πλάτους 0,45 μ., σώζεται μόνον ο κατώτερος δόμος από λίθους μεσαίου μεγέθους σε δύο μέτωπα, ενώ παρεμβάλλονται και μεγαλύτεροι που καταλαμβάνουν όλο το πλάτος του. Παρόμοιο είναι το κτίσιμο του εσωτερικού τοίχου 5. Ο τχ. 7 είτε είχε θυραίο άνοιγμα στο μέσον του ανατολικού τμήματος προς το λιθόστρωτο είτε αποτελεί την κρηπίδα πάνω στην οποία στηρίζονταν υποστηλώματα

διαμορφώνοντας μια ανοικτή όψη. Στο ανατολικό του άκρο, στο γώνιασμα με τον τοίχο 1, χρησιμοποιήθηκαν ορθοστάτες, προφανώς για την ενίσχυση της εξωτερικής ΝΑ γωνίας (εικ. 10). Ορθοστάτες διαμορφώνουν και τη γωνία του ανατολικού τοίχου 1 με τον εσωτερικό τοίχο 5. Από το σημείο αυτό μέχρι την εξωτερική ΒΑ γωνία, ο τχ. 1 αποτελεί ένα ξεχωριστό τμήμα με όμοια δομή και διαστάσεις με τον ισχυρότερο βόρειο τχ. 2. Δύο ορθοστάτες είναι επίσης εγκάρσια τοποθετημένοι στο πλάτος του τχ. 7, περίπου στο μέσον του αρχικού μήκους του. Ο ένας από αυτούς εξέχει προς Β, συνιστώντας υπόλειμμα του εσωτερικού τχ. 3α, που διαιρούσε το κτίριο σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Η μορφή των δομικών υλικών και ο τρόπος δομήσεώς τους δείχνουν ότι οι τοίχοι 1, 2, 10, 7, 5 και 3α κτίστηκαν συγχρόνως. Οι εγκάρσιοι ορθοστάτες στους τοίχους 1 και 7 είτε μαρτυρούν αλλαγή των σχεδίων κατά την διάρκεια της οικοδομής είτε αποσκοπούν στην ενίσχυση της αντοχής του κτιρίου. Οι εσωτερικοί τοίχοι 3 και 4 κτίστηκαν, αφού είχαν ολοκληρωθεί οι εξωτερικοί, με λίθους μεσαίου μεγέθους σε δύο μέτωπα, ενώ κατά διαστήματα παρεμβάλλονται όρθιοι ογκόλιθοι. Στον τχ. 4 έχουν χρησιμοποιηθεί και κάποιοι ορθοστάτες. Ο νοτιότερος σωζόμενος κυβόλιθος του τχ. 3, αν και μετακινημένος από την αρχική του θέση, ίσως σχημάτιζε παραστάδα θύρας προς τον Χώρο Ι. Η εικόνα είναι συγκεχυμένη, διότι σε αυτή την περιοχή διαπιστώνονται οικοδομικές επισκευές ή μετασκευές, καθώς και καταστροφές εξ αιτίας της καλλιέργειας. Οπωσδήποτε οι τχ. 3 και 4 εμφανίζουν αμελέστερη κατασκευή από εξωτερικούς τοίχους, αλλά και από τον εσωτερικό τχ. 5.

Κάθετα στην εξωτερική όψη του ανατολικού τχ. 1 εφάπτεται μεγάλος πλακωτός λίθος στα βόρεια, και νοτιότερα ο βραχύς τοίχος 6 (πλάτους 0,50 μ. και μήκους 0,70 μ.). Ο χώρος ανατολικά του κτιρίου ήταν μάλλον πλακόστρωτος, όπως δείχνουν λίθοι με ομαλή πάνω επιφάνεια, που βρίσκονται τόσο σε επαφή όσο και σε απόσταση περί το 1 μ. από τον τχ. 1 (σε βάθος 0,45 – 0,52 μ.). Πρόκειται για υπαίθριο χώρο, προσιτό από νότο μέσω ανοίγματος που διαμορφωνόταν μεταξύ του τοίχου 6 και κτίσματος ανατολικότερα, από το οποίο εντοπίστηκε μόνον η ΒΔ γωνία (τχ. 9 και 12). Το κτίσμα αυτό, όπως και τα οικοδομικά κατάλοιπα προγενέστερης φάσεως αμέσως στα βόρεια του, δεν έχουν ακόμα ανασκαφεί (εικ. 8α).

Το λιθόστρωτο στη νότια όψη του κτιρίου (εικ. 10) διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα, το ανώτερο από τα οποία σε επαφή με τον τχ. 7 της προσόψεως. Στο κατώτερο επίπεδο, το λιθόστρωτο έχει αποκαλυφθεί σε έκταση περί τα 12,50 τ.μ. και στο ανώτερο καταλάμβανε περίπου τη μισή. Σειρά λίθων διαμορφώνει αναβαθμό ύψους 0,10 μ. μεταξύ των δύο επιπέδων, η οποία συνεχίζει στην ανατολική πλευρά διαχωρίζοντάς το από το πηγάδι. Παρόμοια σειρά λίθων διατηρείται στην Δ - ΝΔ παρυφή του κατωτέρου επιπέδου και ορίζει το δυτικό πέρας του.

Ο χώρος με το πηγάδι ορίζεται βόρεια από τον τχ. 7 και δυτικά από το λιθόστρωτο (εικ. 10, 11). Η εξωτερική Α/ΝΑ πλευρά του διαμορφώνεται με σειρά από

τέσσερεις όρθιες πλάκες (τχ. 8), στην προέκταση του εξωτερικού μετώπου του τχ. 1. Το πηγάδι βάθους 2,50 μ. και διαμέτρου 1 μ. έχει στο ανώτερο τμήμα του κτιστά τοιχώματα. Περιμετρικά του στομίου υπάρχει στρώση μικρών λίθων, πάνω στις οποίες ακουμπούν μεγάλες ακανόνιστες πλάκες με την εσωτερική ακμή τους κομμένη κυκλικά.

Την περιοχή δυτικά του λιθοστρώτου και σε απόσταση περί το 1 μ. καταλαμβάνουν οι κατασκευές Κ1 – Κ3 (εικ. 8α), οι οποίες φαίνεται ότι επεκτείνονται προς Ν και Δ. Η Κ3 αποτελείται από όρθιους πλακωτούς λίθους που σχηματίζουν ένα Π με το άνοιγμα προς Ν. Το ανατολικό του σκέλος υποστηρίζεται από σειρά μικρών λίθων, δίνοντας την εντύπωση πρόχειρου τοίχου (τχ. 11). Οι δύο μικρότερες κατασκευές Κ1 και Κ2 σχηματίζονται με παρόμοιο τρόπο κατά μήκος του βορείου και του δυτικού σκέλους της Κ3. Το δάπεδό τους καλυπτόταν από στρώση αργών λίθων. Μέσα στην Κ1 αποκαλύφθηκε τμήμα πήλινου ανοικτού αγωγού καλυμμένου με κεραμίδα, με διεύθυνση και κλίση από Δ προς Α.

Το κτίριο, όπως ορίζεται από τους εξωτερικούς τοίχους 1, 2, 10 και 7, έχει εμβαδόν 117 τ.μ. Σε αυτά μπορούν να προστεθούν τουλάχιστον 40 τ.μ. του νότιου ανοικτού χώρου (λιθόστρωτο και κατασκευές) και 10 τ.μ. του ανατολικού πλακόστρωτου χώρου, συνολικά δηλαδή 167 τ.μ. Οι ορθοστάτες έχουν τις πλαϊνές πλευρές τους κατακόρυφες και σε τέλεια αρμογή, ενώ η εξωτερική επιφάνειά τους είναι αδρή για τη στερέωση επιχρισμάτων. Η ανωδομή των τοίχων μπορεί να ήταν πλινθόκτιστη, δεν αποκλείεται όμως να ήταν και λίθινη, καθώς συγκέντρωση λίθων βρέθηκε στα ανώτερα στρώματα, πολλοί δε άλλοι είναι παραμερισμένοι στα όρια των αγροτεμαχίων εξ αιτίας της καλλιέργειας. Η στέγη ήταν κεραμοσκεπής, όπως δείχνει ο μεγάλος αριθμός θραυσμένων κεραμίδων που βρέθηκαν στην ανώτερη επίχωση, στο στρώμα των πεσμένων κεραμίδων στον Χώρο Ι, και αυτές που απορρίφθηκαν μέσα στο πηγάδι μετά την εγκατάλειψη και καταστροφή του κτιρίου. Υπάρχουν λίγες επίπεδες και πολλές καμπύλες. Δύο καμπύλες που συγκολλήθηκαν είναι ισομεγέθεις, με μήκος 0,96 μ. και χορδή στο στενό άκρο μήκους 0,16 / 0,17 μ. και στο πλατύ 0,19/0,21μ. αντίστοιχα. Παρά την ΒΑ γωνία του κτιρίου συλλέχθηκε θραύσμα από ηγεμόνα καλυπτήρα με την τυπική διακόσμηση ανθεμίου εκφυόμενου από έλικες (εικ. 12). Υπολείμματα δαπέδου ίσως αποτελούν δύο μικρές νησίδες στον Χώρο Ι, μία από γκριζωπό σκληρό υλικό στο ΝΑ τμήμα και μία ακόμα μικρότερη από συμπιεσμένα χαλίκια στο ΒΑ τμήμα του. Η δεύτερη νησίδα βρίσκεται πάνω σε τοίχιο (τχ. 13) πλάτους 0,35 μ., κάθετο στον τοίχο 5 και κτισμένο συγχρόνως με αυτόν. Το τοίχιο 13, παράλληλο και σε απόσταση μόλις 0,48 μ. από τον τοίχο 1, ενδέχεται να αποτελεί μέρος της εσωτερικής διευθετήσεως του χώρου. Υπόστρωμα κάποιου είδους βάσεως πρέπει να αποτελούν οι λίθοι στο μέσον της νότιας πλευράς του Χώρου Ι, που εντοπίστηκαν στο ίδιο βάθος. Τέλος, στην αρχική του θέση πρέπει να ήταν ένα λίθινο γουδί προ-

στά στον τοίχο 10 και σε απόσταση 2 μ. από την εσωτερική ΒΔ γωνία του κτιρίου.

Τα υπόλοιπα ευρήματα του χώρου συνοψίζονται ως εξής: στο ανώτερο στρώμα σε όλη την ανασκαφείσα έκταση πολλά θραύσματα κεραμίδων και αρκετά αγγείων διαφόρων κατηγοριών. Στον στενό Χώρο II η επίχωση περιείχε λατύπες και ελάχιστα θραύσματα λεπτότεχνων αγγείων, μεταξύ των οποίων θραύσμα μελανόμορφου αγγείου χρονολογούμενο περί το 500 π.Χ. με παράσταση σκύλου με τον κύριό του (εικ. 12). Στον Χώρο I βρέθηκε άφθονη κεραμική λεπτότεχνη και χονδροειδής, κυρίως στο επίπεδο του στρώματος των κεραμίδων. Ένας μελαμβαφής κάνθαρος με κισόφυλλο στη λαβή και ένα μελαμβαφές πινάκιο με έντυπη διακόσμηση στο εσωτερικό του χρονολογούνται στα τέλη 4ου – αρχές 3ου αι. π.Χ.⁵⁸ (εικ. 12). Ένα πήλινο πυραμιδικό υφαντικό βάρος και ένα μολύβδινο κωνικό συλλέχθηκαν στην ανώτερη επίχωση, ενώ ένα αθηναϊκό αργυρό νόμισμα κάτω από το στρώμα των κεραμίδων. Η κοπή αυτή, μικρής ονομαστικής αξίας, χρονολογείται στην περίοδο 350 – 300 π.Χ. Στον Χώρο III, η ποσότητα της κεραμικής υπήρξε αξιοσημείωτα λιγότερη, ενώ κοντά στον τοίχο 4 βρέθηκαν δύο πήλινα υφαντικά βάρη. Η επίχωση που κάλυπτε το λιθόστρωτο περιείχε πυκνά θραύσματα αγγείων, λεπτότεχνων μελαμβαφών και ακόσμητων καθημερινής χρήσεως. Γύρω από το στόμιο του πηγαδιού βρέθηκαν τρία μελαμβαφή λυχνάκια που χρονολογούνται στα τέλη 4ου – αρχές 3ου αι. π.Χ. (εικ. 12). Αξιοσημείωτα ευρήματα από το λιθόστρωτο είναι το κεντρικό τμήμα από την επίστεψη μαρμάρινης στήλης και μία χάλκινη σπάτουλα (εικ. 12).

Από την προκαταρκτική εκτίμηση των δεδομένων μπορούμε να προτείνουμε ότι το κτίριο οικοδομήθηκε περί τα τέλη του 4ου αι. π.Χ και χρησιμοποιήθηκε και στον 3ο αι. π.Χ. Καθώς δεν υπάρχουν στοιχεία για καταστροφή του από σεισμό ή πυρκαϊά, πρέπει να εγκαταλείφθηκε και να υπέστη ζημιές. Αργότερα, καθαρίστηκε, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, οπότε οι κεραμίδες απορρίφθηκαν στο πηγάδι. Τότε έγιναν μάλλον και οι μετασκευές. Αυτό πρέπει να συνέβη στα ρωμαϊκά χρόνια, όπως δείχνει τμήμα λύχνου σε τύπο του 4ου μ.Χ.⁵⁹ αιώνα και πρόχους, που συλλέχθηκαν 0,30 – 0,40 μ. πάνω από τον τυθμένα του πηγαδιού.

Έχοντας αδρομερώς περιγράψει το κτίριο και τα ευρήματά του, τίθεται πλέον το απλό ερώτημα, τι ήταν αυτό το κτίριο. Με δεδομένη την θέση του κτιρίου σε έναν αγροτικό δήμο της πόλεως-κράτους των Αθηνών, με ασυνεχή δόμηση, η πρώτη σκέψη είναι ότι πρόκειται για αγροικία. Η ερμηνεία αυτή υποστηρίζεται από τα ευρήματα, που είναι τα συνήθη στις αγροικίες, δηλαδή τα αποθημευτικά αγγεία, τα αγγεία για την εκτέλεση καθημερινών εργασιών, συχνότατα επισκευασμένα με μολύβδινους συνδέσμους, και τα λεπτότεχνα επιτραπέζια, τα υφαντικά

58. Πρβ. S. Rotroff, *Hellenistic Pottery*, 29, 1997, nos 102-103, 650, 652.

59. Βλ. J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, The Athenian Agora 7, 1961, nos 1138, 1905.

βάρη, το γουδί, που δηλώνουν τις ασχολίες ενός αγροτικού νοικοκυριού. Στο πλαίσιο αυτό, οι ορθογώνιες κατασκευές στα ΝΔ πιθανώς να χρησιμοποιούνταν για κάποια βιοτεχνική – μεταποιητική δραστηριότητα αγροτικών προϊόντων. Ωστόσο, απουσιάζουν τα στοιχεία που αποδεικνύουν κάποια από τις βασικές αγροτικές δραστηριότητες, όπως η παραγωγή ελαίου, οίνου, αλεύρων ή μελιού, γνωστά από άλλες αγροικίες. Το κτίριο αυτό με συνολικό εμβαδό 167 τ.μ. ή λίγο μεγαλύτερο υπολείπεται σε μέγεθος από άλλες αγροικίες, όπως για παράδειγμα από την Αττική αυτή στο Δέμα εμβαδού 355 τ.μ. (170 τ.μ. αυλή) και εκείνη στη Βάρη, εμβαδού 234 τ.μ.⁶⁰

Το κύριο όμως ζήτημα είναι ότι η γενική μορφή και η διάταξη των χώρων δεν εντάσσεται στη λογική της κλασικής – ελληνιστικής οικίας, ο σχεδιασμός της οποίας αποσκοπούσε στην πλήρη απομόνωση του εσωτερικού του σπιτιού από τον δημόσιο χώρο, στην προστασία των ιδιωτικών δωματίων από τις δραστηριότητες στους κοινόχρηστους χώρους, καθώς και στην βέλτιστη δυνατότητα ελέγχου της συνολικής κινήσεως μέσα στο σπίτι από κάποιο κεντρικό σημείο. Με αυτό το σκεπτικό οι χώροι υποδοχής, διαβίωσης, οικιακών εργασιών και αποθηκείσεως αναπτύσσονταν γύρω από μια κεντρική αυλή. Το σύνολο περικλειόταν από τον εξωτερικό τοίχο – κέλυφος της οικίας. Στο κτίριο στο Κίτσι δεν διαπιστώνονται αυτά τα δύο στοιχεία.

– Πρώτον, οι εσωτερικοί χώροι δεν αναπτύσσονται περιμετρικά μιας αυλής, αλλά παρατακτικά, πίσω από τον υπαίθριο χώρο στα νότια του κτιρίου. Στο ανατολικό τμήμα, ο μεγαλύτερος Χώρος III προσιτός απευθείας από την εξωτερική λιθόστρωτη περιοχή, μπορεί να θεωρηθεί προθάλαμος (εικ. 8β). Πιθανώς στον τοίχο 3α να υπήρχε άνοιγμα που επέτρεπε την είσοδο στο δυτικό τμήμα και από εκεί στον Χώρο III. Ο Χώρος II, η μορφή και χρήση του οποίου είναι οι πλέον προβληματικές, ίσως ήταν προσβάσιμος από τον Χώρο I. Το σύστημα αυτό κυκλοφορίας είναι υποθετικό καθώς τα σωζόμενα στοιχεία για τις θύρες επικοινωνίας είναι σχεδόν ανύπαρκτα. Το βέβαιο είναι πάντως ότι δεν υπήρχε άμεση επικοινωνία μεταξύ του Χώρου III και του Χώρου I, εξασφαλίζοντας έτσι την απομόνωση του τελευταίου, έναντι όποιου εισερχόταν και παρέμενε στον προθάλαμο.

– Δεύτερον, το εξωτερικό κέλυφος (τχ. 1, 2, 10 και 7) είναι σαφές ότι δεν περιβάλλει τους υπαίθριους χώρους στα νότια και ανατολικά. Αν και η πρόσβαση από Ν στο ανατολικό πλακόστρωτο μπορεί να θεωρηθεί ελεγχόμενη, το λιθόστρωτο στα νότια αποτελεί οργανικό τμήμα του κτιρίου αποκλειστικά επειδή εκτείνεται αμέσως στη συνέχεια της αντίστοιχης όψεως. Μόνον το πηγάδι ενσωματώνεται στο κτίριο με την καμπύλη σειρά πλακών, η οποία όμως έχει ενδεικτικό και όχι απαγορευτικό χαρακτήρα για όποιον θα ήθελε να το προσεγγίσει. Είναι σαφές

60. L.C. Nevett, *House and Society in the Ancient Greek World*. Cambridge 1999, 83-85, 95-97.

ότι η είσοδος στο εσωτερικό του κτιρίου γινόταν από Ν διά μέσου του λιθοστρώτου, καθώς δεν υπήρχε άνοιγμα θύρας στους εξωτερικούς τοίχους 1, 2 και προφανώς 10. Μπροστά από το λιθοστρώτο είναι δυνατόν να διερχόταν ο δρόμος που διαπιστώθηκε κατά ένα τμήμα του δυτικότερα στο αγροτεμάχιο Βογιατζή (εικ. 2:16) και κατά άλλο ανατολικότερα στο νεκροταφείο των περιβόλων⁶¹. Τα χαρακτηριστικά αυτά καθιστούν δύσκολη την ανεπιφύλακτη αναγνώριση του κτιρίου ως αγροικίας, καθώς του προσδίδουν έναν δημόσιο χαρακτήρα. Ωστόσο, ανάλογες ή και μεγαλύτερες δυσκολίες παρουσιάζει επίσης η εκδοχή να πρόκειται για κάποιο δημόσιο κτίριο, καθώς τα κινητά ευρήματα δεν ευνοούν παρόμοιο συμπέρασμα και τέτοια κτίρια σε άλλες περιοχές δεν είναι, τουλάχιστον σε μένα, γνωστά. Αν και δεν αποκλείεται η ύπαρξή τους, είναι πιθανότερο συλλογικές δραστηριότητες που ασκούσαν οι δήμοι σε τοπικό επίπεδο, όπως η εκλογή των βουλευτών που μετέβαιναν στο άστυ, να διεξάγονταν εν υπαίθρω. Η μελέτη των ευρημάτων και η επέκταση της ανασκαφής ενδέχεται να παράσχει περισσότερα στοιχεία που θα διαφωτίσουν το ζήτημα.

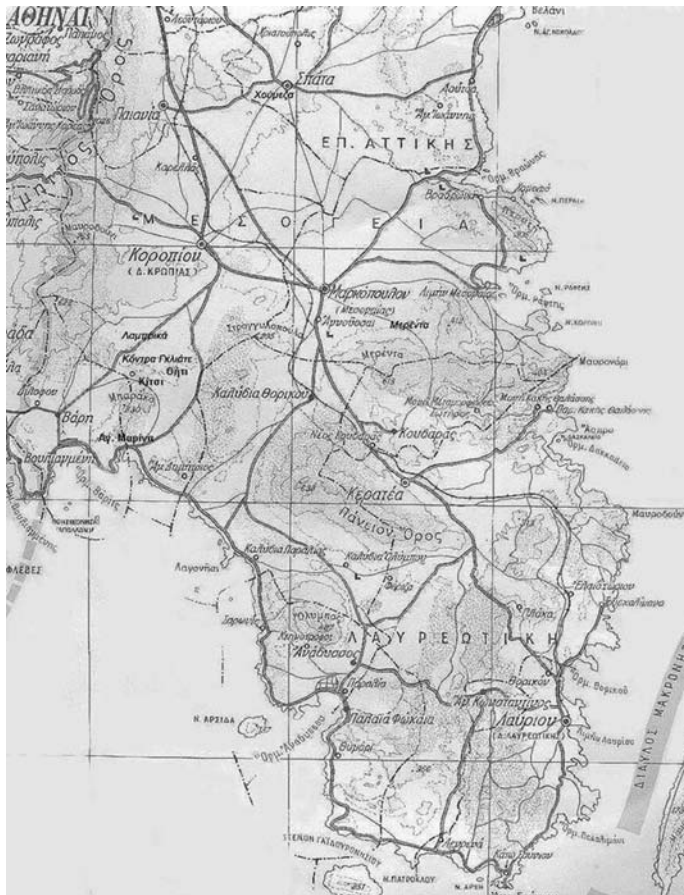
Στο μέρος Ι της ανακοινώσεως εκτέθηκαν τα αρχαιολογικά δεδομένα που σε συνδυασμό με τις γραπτές πηγές συνθέτουν μιαν εικόνα για την έκταση και την οργάνωση του δήμου των Λαμπτρών Υπένερθεν. Πολλά στοιχεία έχουν χαθεί εξ αιτίας της εκτεταμένης λαθροανασκαφής και αρχαιοκαπηλείας κυρίως στις δεκαετίες του '30 και του '40, που κατά κύριο λόγο απογύμνωσαν τα ταφικά μνημεία. Το κτίριο που παρουσιάστηκε επιβεβαιώνει ωστόσο ότι σημαντικά αρχαιολογικά λείψανα κρύβονται ακόμα στη γη. Δυστυχώς, όπως είναι γνωστό, οι μαρτυρίες αυτές είναι σε κίνδυνο τα τελευταία 15 χρόνια εξ αιτίας της αυθαίρετης δομήσεως. Καθώς τα αγροτεμάχια διαιρέθηκαν σε μικρά τμήματα που δεν είναι δομήσιμα με βάση την κείμενη πολεοδομική νομοθεσία, η περιοχή καταλήφθηκε από πληθώρα αυθαιρέτων κτισμάτων. Αποτέλεσμα είναι η αναμφισβήτητη αλλοίωση του τοπίου και το γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε ούτε μπορούμε πλέον να μάθουμε σε ποια έκταση και τι είδους αρχαιότητες καταστράφηκαν. Είναι άραγε συμπτωματικό, ότι πυκνότερες εντοπίστηκαν γύρω από το σταυροδρόμι των οδών Ταξιαρχών και Παπαγιαννοπούλου, όπου βρίσκονται οι περισσότερες από τις ελάχιστες νόμιμες οικοδομές; Το Υπουργείο Πολιτισμού με διοικητικές πράξεις προστασίας επέτυχε την τελευταία δεκαετία να μειώσει την επαπειλούμενη καταστροφή, όχι όμως στον επιθυμητό βαθμό⁶². Έχει πλέον αποδειχθεί στην πράξη ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι επαρκής χωρίς την συνδρομή της Τοπικής

61. Βλ. ανωτέρω, Κ. Ντούνη.

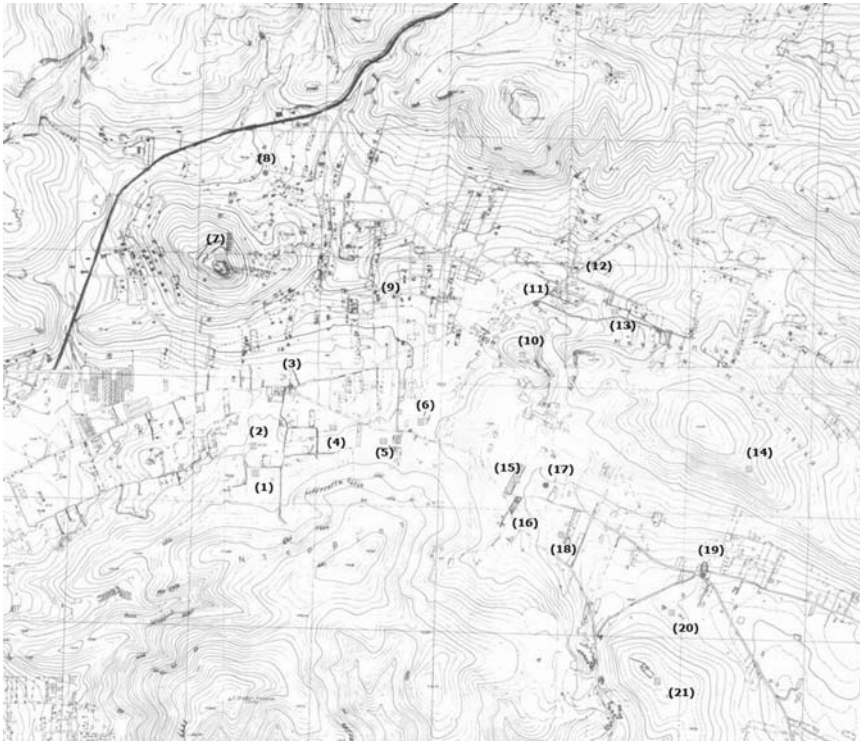
62. Στην προστασία και αποκάλυψη των αρχαιοτήτων στην περιοχή των Μεσογειών πολύτιμη υπήρξε για πολλά χρόνια η συμβολή των παλαιμάχων πλέον εργατοτεχνιτών, κυρίων Παύλου Κατσίκη και Νικήτα Δρόισα.

Αυτοδιοικήσεως και τη συνεργασία των κατοίκων. Για να αναδειχθεί ο αρχαίος δήμος των Λαμπτρών Υπένερθεν, με τα πολλαπλά οφέλη που θα προκύψουν για την κοινωνία μας, πρέπει πρώτα να διασωθεί. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την υπεύνηνη στάση όλων μας, Υπηρεσιών, φορέων και πολιτών, με τη συνεργασία και τον προγραμματισμό για την δημιουργία πυρήνων πολιτισμού και αναψυχής σε ένα αναβαθμισμένο περιβάλλον.

Ειχ. 1

Εικ. 2

Εικ. 3

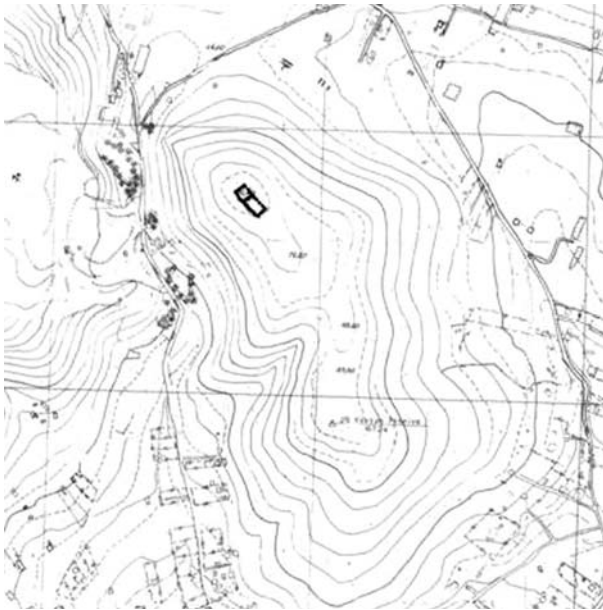
Εικ. 4

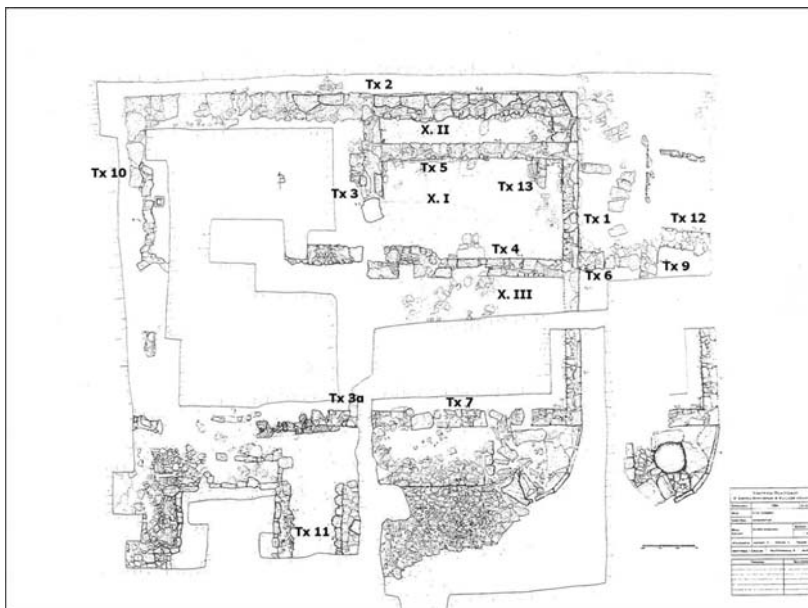
Εικ. 5

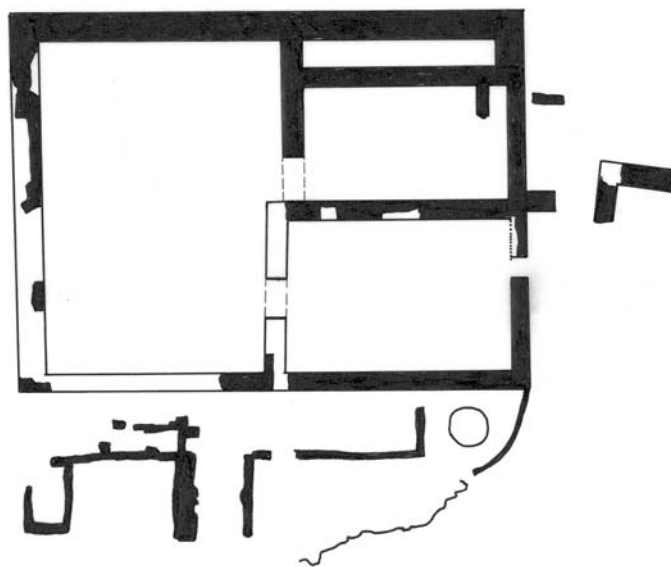
Εικ. 6

Εικ. 7

Ειχ. 8α

Ειχ. 8β

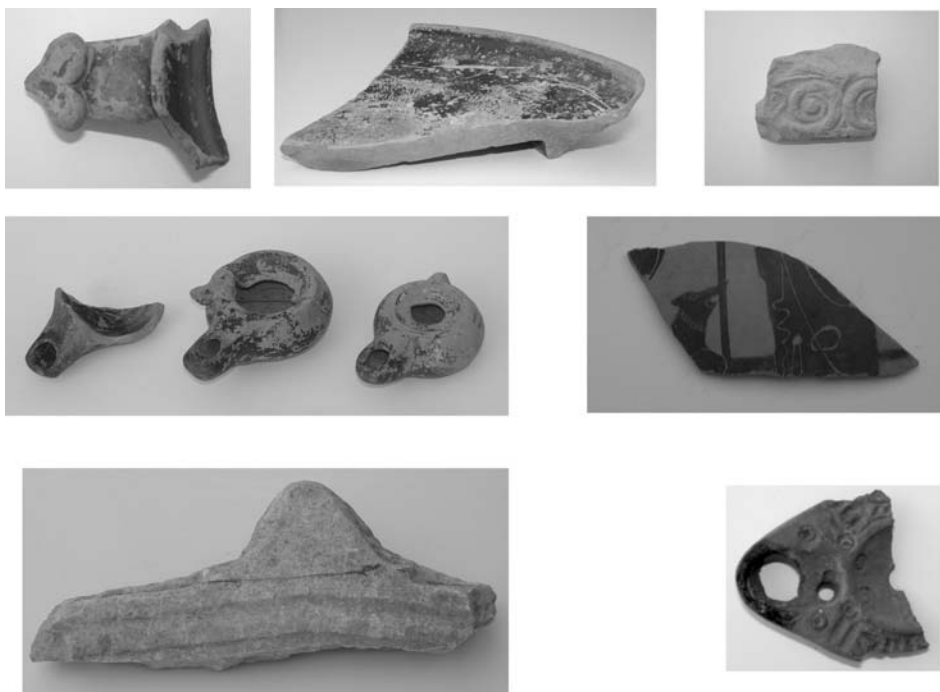
Εκz. 9

Εκz. 10

Εικ. 11

Εικ. 12

